Andreja Valič Zver

DEMOS
slovenska osamosvojitev in demokratizacija

Znanstveno raziskovalni inštitut dr. Franca Kovačiča
Študijski center za narodno spravo

ZRI
DR. FRANCA KOVAČIČA
V MARIBORU

MARIBOR 2013

Zbirka STUDIA HISTORICA SLOVENICA X

Andreja Valič Zver

DEMOS
slovenska osamosvojitev in demokratizacija

© 2013, Znanstvenoraziskovalni inštitut dr. Franca Kovačiča v Mariboru in Študijski center za narodno spravo

Recenzentka Tamara Griesser - Pečar
Jezikovni pregled Janez Kajzar
Prevajanje Ksenija Pečnik, s. p.
Oblikovanje in prelom Knjižni studio d. o. o.
Naslovnica 26. 6. 1991, na trgu pred parlamentom. (Foto: Tone Stojko, Muzej novejše zgodovine Slovenije)

Založnika Znanstveno raziskovalni inštitut dr. Franca Kovačiča in Študijski center za narodno spravo
Uredili Jelka Piškurić in Neža Strajnar
Glavni urednik Darko Friš
Urednica Mateja Matjašič Friš

Tisk Itagraf d. o .o

Publikacija je rezultat izvajanja raziskovalnega programa Nasilje komunističnega totalitarizma v Sloveniji 1941–1990 (št. pogodbe 1000-13-2721), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Univerzitetna knjižnica Maribor

908(497.4):329

VALIČ Zver, Andreja

Demos : slovenska osamosvojitev in demokratizacija / Andreja Valič Zver. - V Mariboru : Znanstvenoraziskovalni inšitut dr. Franca Kovačiča ; Ljubljana : Študijski center za narodno spravo, 2013. - (Studia historica Slovenica ; 10)

ISBN 978-961-6855-06-8
COBISS.SI-ID 76805889

Vse pravice pridržane. Noben del te izdaje ne sme biti reproduciran, shranjen ali prepisan v kateri koli obliki oz. na kateri koli način, bodisi elektronsko, mehansko, s fotokopiranjem, snemanjem ali kako drugače, brez predhodnega pisnega dovoljenja lastnikov avtorskih pravic (copyrighta).

Zbirka
Studia
historica
Slovenica

Andreju in Mateju v spomin

Kazalo

Zahvala 15

Knjigi na pot 16

1. Zanemarjena tema – slovenska pomlad 21

O narodu in nacionalizmu 25

Zgodovina nacionalizma 29

2. Osrednje teoretične usmeritve obravnavanja nacionalizma 33

Modernistična paradigma 36

Eric Hobsbawm 37
Ernest Gellner 37
Benedict Anderson 39
Miroslav Hroch 40

Perenializem 42

Primordializem 43

Etnosimbolizem 43

Opredelitve naroda v političnih doktrinah 45

3. Najpomembnejši teoretični pogledi na slovensko nacionalno vprašanje 46

Politični in teoretični koncepti slovenskega nacionalnega vprašanja v osemdesetih letih 20. stoletja 46

Zgodovinski pregled – narodno vprašanje do revolucije 47

Ideološki in politični monopol nad narodnim vprašanjem – marksistična konceptualizacija 51

Pogled na narodno vprašanje še iz drugih zornih kotov v osemdesetih letih 54

Prispevki za slovenski nacionalni program 55

Jože Pučnik 56
Tine Hribar 59
Dimitrij Rupel 60
Ivo Urbančič 61

4. Demokracija in demokratizacija 63

Kratek uvod o demokraciji in demokratizaciji 63

Klasifikacija teoretičnih konceptov demokratizacije 67

Modernizacijska teorija 67
Zgodovinsko-sociološki in strukturalistični pristop 68
Tranzicijske študije 70

Pristopi k proučevanju demokratičnih prehodov 72

Akterji demokratičnih sprememb 80

Vloga političnih strank in koalicij v demokratičnih prehodih 83

Ugoden izid: konsolidirana demokracija 85

5. Zgodovinski mejniki oblikovanja slovenske nacionalne identitete 88

Od razsvetljenstva do razpada Jugoslavije 88

Mednarodne okoliščine in razpad komunizma 109

6. Slovenska pomlad – projekt demokracije in nacionalne emancipacije 115

Politični prostor se širi – obdobje liberalizacije in razcvet civilne družbe 116

Nova revija načenja zamolčana vprašanja jugoslovanske in slovenske stvarnosti 120

Ustavne spremembe 123

Proces proti četverici – preizkus politične volje slovenskega naroda 128

Na poti v pluralno družbo – nastajanje neodvisne politične družbe 132

Slovenska kmečka zveza 135
Slovenska demokratična zveza 136
Socialdemokratska zveza Slovenije 141
Slovenski krščanski demokrati 145
Zeleni Slovenije 146
Slovenska obrtniška stranka 147
Sivi panterji 148

Preoblikovanje družbenopolitičnih organizacij 148

Levitev zveze komunistov Slovenije v stranko demokratične prenove 149
Socialistična zveza delovnega ljudstva – iz "krovne organizacije" v "stranko" 151
Zveza socialistične mladine Slovenije – liberalna stranka – nič več podmladek 151

Od Kosova do Cankarjevega doma 152

"Smoletova koordinacija" 154

Kdo smo in kam hočemo – majniška deklaracija in temeljna listina 155

Alternativna koordinacija kot predhodnica Demokratične opozicije Slovenije 159

7. Programsko – politični profil strank pred volitvami 1990 s posebnim poudarkom na odnosu do samostojnosti in demokracije – Demos vs. nekdanje dpo 165

8. Demos – akter demokratizacije 170

Jože Pučnik – od disidenta do voditelja Demosa 170

Odločitev novih političnih sil o skupnem nastopu na pomladnih volitvah 177

Cilji, vrednote in akcijski program Demosa 192

Priprave na prve demokratične volitve 195

Volilna tekma 203

Oblikovanje demokratične oblasti 208

Demos in slovenski parlament po prvih demokratičnih volitvah 1990 214

Demosova vlada 242

Demos in predsedstvo republike Slovenije 264

9. Demos – glavni akter nacionalne emancipacije 268

Ali naj republika Slovenija postane samostojna in neodvisna država? 268

Osamosvojitvena vojna 273

10. Demos in vloga diaspore pri osamosvajanju in demokratizaciji Slovenije 279

Od instrumenta do subjekta slovenske zunanje politike 279

Svetovni slovenski kongres 282

Slovenci v Italiji 284

Slovenci v Avstriji 286

Slovenci v ZDA 289

Slovenci v Kanadi, Argentini in Avstraliji 290

11. Razhod Demosa 292

Kriza v Demosu 292

"Kulturni boj" v Demosu poleti 1990 295

Stopnjevanje krize 298

Razplez 299

12. Analiza ankete – pričevanja neposrednih udeležencev 303

Predstavitev ankete 303

Analiza anketnih odgovorov 304

Na katerih področjih je bil Demos najbolj uspešen 305

Na katerih področjih je bil Demos neuspešen 309
Vloga opozicije v času Demosa 311
Razlogi za samorazpust Demosa v očeh njegovih akterjev 316
Kdo je bil najvplivnejši v Demosu 320

Ključne ugotovitve iz ankete 323

13. Sklepne misli 324

Viri in literatura 331

Arhivski viri 333

Uradni listi 333

Časopisni viri 333

Zbirke virov 334

Ustni viri 334

Internetni viri 335

Literatura 337

Neobjavljena literatura 356

Priloga 357

Seznam kratic 361

Seznam objavljenih fotografij 365

Osebno kazalo 369

Summary 381

Tamara Griesser – Pečar: Ključni prispevek za razumevanje prelomnega obdobja 389

Zahvala

ROJSTVO knjige je pomemben dogodek že sam po sebi, znanstvena publikacija, kot je ta pred vami, pa ima ob prihodu na svet še dodatno vlogo. V novo življenje namreč vstopajo misli in besede ne le avtorice knjige, pač pa tudi tistih, ki jih knjiga kakorkoli obravnava. In to je še posebna odgovornost. Pričujoča knjiga raziskuje dogodke iz nedavne preteklosti. Večina ljudi, vpetih v tedanje dogajanje, je še med nami. Njihovih razmislekov o obravnavani temi se veselim, obenem pa iskreno upam, da bo knjiga našla pot do ljudi, ki verjamejo, da je znanje o preteklosti ključno za razumevanje sedanjosti.

Naj se moji družini, prijateljem, sodelavcem in vsem, ki ste mi na kakršenkoli način pomagali in stali ob strani, iskreno zahvalim. Dr. Darko Friš, dr. Janko Prunk, dr. Matjaž Klemenčič, dr. Andrej Rahten, dr. Tamara Griesser - Pečar, dr. Lovro Šturm, Jelka Piškurić in Neža Strajnar so prispevali koristne napotke, pripombe in spodbude pri nastajanju knjige. Za pomoč pri zbiranju virov, literature in fotografij se zahvaljujem vsem sodelujočim v intervjujih, sodelavcem Arhiva Državnega zbora Republike Slovenije, Mestne knjižnice Kranj, Arhiva Slovenije in Mirjam Dujo Jurjevčič.

Še posebej prisrčno pa se zahvaljujem svojim dragim: Milanu, Nini, mami Milki, Urošu in vsem domačim. Opogumljali ste me, ko sem zaradi številnih ovir že skoraj obupala. Tolažili ste me v življenjskih preizkušnjah, ki so me kalile. Bili ste oaza miru in potrpežljivosti sredi vrtincev vsakdana. Dragi moji, rada vas imam in nikoli vam ne bom mogla v zadostni meri pokazati, kako zelo sem vam hvaležna!

Knjigi na pot

DELO, ki je pred vami, spoštovane bralke in bralci, temelji na moji doktorski disertaciji, ki sem jo leta 2012 uspešno ubranila na mariborski univerzi. V njem pojasnjujem vlogo in pomen Demokratične opozicije Slovenije (Demos) kot akterja demokratičnih sprememb na slovenskem političnem prizorišču v začetnem obdobju uveljavljanja demokratičnega pluralnega sistema. Analiziram dejavnike, ki so vplivali na oblikovanje Demosa, njegovo delovanje in razpustitev. Prav tako dokazujem njegovo vlogo v procesu oblikovanja samostojne slovenske države.

Pred osrednjim delom analize opredeljujem ključne pojme, koncepte in definicije nacionalizma, demokracije in demokratizacije ter glavne teoretične pristope do nacionalizma, demokracije in demokratizacije. Za celovito razumevanje vloge in pomena posameznih političnih akterjev, kakršen je bil konec osemdesetih in v začetku devetdesetih Demos, je potrebno dobro poznati in razumeti zgodovinske okoliščine. Zato sem v poglavju o zgodovinskih mejnikih oblikovanja slovenske nacionalne identitete najprej poskušala dokazati, da tedanji pomembni procesi niso vzniknili sami od sebe, ampak imajo dolgo zgodovinsko podlago. V nadaljevanju obravnavam širjenje političnega prostora, obdobje liberalizacije in razcveta civilne družbe ter ključne procese in dogodke na poti v pluralno družbo. Procesi liberalizacije so soustvarjali tudi politično okolje, v katerem je začela nastajati politična opozicija. Konec osemdesetih let, tik pred nastankom Demosa, sta se izoblikovala dva konsistentna in nekompatibilna narodnopolitična programa, ki sta simbolizirala politično polarizacijo. Nove, alternativne "zveze" so se začele povezovati v pričakovanju demokratičnih volitev in soočenja s skupino družbenopolitičnih organizacij z Zvezo komunistov na čelu.

Osrednji del knjige predstavlja obravnava Demosa, akterja demokratizacije. Znotraj tega obdobja namenjam posebno pozornost najvidnejši osebnosti zdru-

žene demokratične opozicije Jožetu Pučniku, analiziram predvolilne programe in rezultate volitev leta 1990 ter oblikovanje novih oblastnih organov. V tem kontekstu analiziram tudi njihovo sodelovanje s Predsedstvom Republike Slovenije. V nadaljevanju orišem vlogo Demosa v osamosvojitvenih procesih.

Demos je v svojih glavnih namerah uspel, kljub temu, da ga niso ustrezno podpirali mediji in ni imel ustrezne podpore v gospodarstvu, pa tudi ne v državni upravi in, razen v slovenski vojski in do neke mere v policiji, v represivnih organih oblasti. Kljub temu je uresničil glavne cilje, za uspešno izpeljano tranzicijo oziroma bolj popolno in konsolidirano demokratizacijo pa mu je zmanjkalo tako časa kot politične moči. Proces uvedbe demokracije, kot drugi od Demosovih ciljev, je bil uresničen v institucionalnem smislu, z vzpostavitvijo temeljnih demokratičnih struktur. Istočasno pa je bil Demos ključni dejavnik ne le pri oblikovanju splošnega soglasja o nujnosti osamosvojitve slovenskega naroda, ki se izraža v visokem rezultatu plebiscita 23. decembra 1990, ampak je bil tudi glavni akter nacionalne osamosvojitve, obrambe samostojnosti v vojni za Slovenijo ter njenega mednarodnega priznanja.

Seveda se zgodovinski dogodki pri nas niso pojavili v nekem vakuumu. V evropskem in svetovnem prostoru so obdobje druge polovice osemdesetih let prejšnjega stoletja zaznamovale obsežne in temeljite politične, gospodarske in socialne spremembe. S t. i. perestrojko, s katero so v drugi polovici osemdesetih let označevali politične in gospodarske spremembe v vodilni državi komunističnega sveta Sovjetski zvezi, so se začele odpirati možnosti za samostojnejši razvoj tudi v drugih komunističnih državah, ki so bile do tedaj pod močnim sovjetskim nadzorom. Vzhodni blok ni mogel slediti gospodarskemu razvoju in tehnološkim spremembam zahodnega sveta. S simboličnim padcem Berlinskega zidu, ki je prinesel zmago demokracije in odprte družbe, ter posledično s koncem hladne vojne leta 1989 in z ukinitvijo Varšavskega pakta leta 1991 so se razmere v Evropi in svetu odločilno spremenile. V nekaterih državah so do takrat vodilne komunistične stranke po izvedbi mirnih večstrankarskih volitev izgubile oblast (Vzhodna Nemčija, Češkoslovaška, Poljska, Madžarska, Bolgarija) ponekod pa so se poskušale s silo ohraniti na oblasti, kar je pripeljalo do oboroženih spopadov (Romunija) ali celo vojn (Jugoslavija). Večnacionalne države Sovjetska zveza, Češkoslovaška in Jugoslavija so razpadle, ustanovljeno je bilo mnogo novih. Skratka, konec osemdesetih in v začetku devetdesetih let so se geostrateške razmere v vzhodnem in srednjem delu Evrope korenito spremenile.

V Jugoslaviji so se po smrti dolgoletnega državnega in partijskega voditelja Josipa Broza Tita maja 1980 še bolj intenzivno pokazali znaki gospodarske, socialne in politične krize ter nerešenih nacionalnih vprašanj. Osemdeseta leta so zaznamovali huda represija jugoslovanskih oblasti na Kosovu in drugod, visoka zadolženost države, rekordna inflacija, pomanjkanje naftnih derivatov in drugih uvoženih produktov, omejevanje gibanja, npr. prestopa meje, in kršenje drugih temeljnih pravic in svoboščin, poskusi uveljavitve skupnih učnih načrtov ozi-

roma t. i. programskih jeder v šolstvu, nastop srbskega nacionalista Slobodana Miloševića, težnje po zmanjševanju avtonomije Kosova in Vojvodine, poskus uveljavitve politične prevlade večinskega srbskega naroda itd.

V Sloveniji se je krepila civilna družba. V osemdesetih letih so se pojavila nova družbena gibanja, mladinske in študentske revije so odpirale vprašanja, ki so bila še nedavno prepovedana, npr. z zvezi z delovanjem armade ali tajnih služb. Lotevali so se tudi vprašanj, ki so bila strateškega pomena za prihodnost slovenskega naroda. Tako so npr. v 57. številki *Nove revije* leta 1987 slovenski razumniki objavili prispevke za slovenski nacionalni program. Javnost v Sloveniji je postajala vse bolj glasna, kritična, zahtevna in tudi uporniška. To se je videlo, ko so skupino mladih novinarjev in publicistov Janeza Janšo, Davida Tasića, Ivana Borštnerja in Francija Zavrla leta 1988 obtožili izdaje vojaške skrivnosti in jim pred vojaškim sodiščem v Ljubljani sodili v tujem jeziku. Za obrambo četverice je bil ustanovljen Odbor za varstvo človekovih pravic, v Ljubljani pa so se vrstili protesti in zborovanja. Ljudje so demonstrirali pred vojaškim sodiščem, kjer je potekalo sojenje. Oblast ni več mogla preprečiti ustanavljanja novih, neodvisnih političnih organizacij. Predstavniki novo nastajajočih političnih zvez in gibanj so maja 1989 na zborovanju v Ljubljani objavili skupno Majniško deklaracijo, ki je pomenila nekakšno politično platformo nastajajoče slovenske politične opozicije. V njej so zahtevali suvereno slovensko državo in svobodno odločanje Slovencev o zunanjem povezovanju. Demos je bil ustanovljen v začetku decembra 1989. Pod vodstvom Jožeta Pučnika so se v njem združile različne politične zveze za skupni nastop na volitvah. Suverena država slovenskega naroda in pluralna demokracija sta bili dve temeljni zahtevi v programu Demosa, ki je aprila 1990 zmagal na prvih demokratičnih volitvah in sestavil novo slovensko vlado. Članica Demosa, ki bo zbrala največ glasov na volitvah, naj bi po poprejšnjem dogovoru znotraj Demosa predlagala kandidata za predsednika vlade. To je po volitvah aprila 1990 postal Lojze Peterle, voditelj Slovenskih krščanskih demokratov (SKD).

Razmere v jugoslovanski federaciji so postajale nevzdržne, zaradi česar je nova slovenska oblast jeseni 1990 predlagala plebiscit o samostojnosti in neodvisnosti Slovenije. Plebiscit je potekal 23. decembra 1990. Glasovalo je 93,2 % volilnih upravičencev, za samostojno slovensko državo je bilo 88,5 % volivcev. Skupščina Republike Slovenije je 25. junija 1991 sprejela temeljne osamosvojitvene zakone in razglasila državno samostojnost Republike Slovenije. Jugoslovanske zvezne oblasti so skušale s pomočjo vojske osamosvojitev Slovenije preprečiti. Zato se je 27. junija 1991 začela obrambna vojna za Slovenijo. Oborožene sile slovenske teritorialne obrambe in policije so uspešno zaustavile vojaške akcije Jugoslovanske armade na slovenskem ozemlju. S posredovanjem Evropske unije je bilo podpisano premirje. Pogajanja med Slovenijo in zveznimi oblastmi so potekala na Brionih. Oktobra 1991 je zadnji trajekt z vojaki jugoslovanske armade zapustil slovenske ozemeljske vode. Skupščina Republike Slovenije je 23. decembra 1991 sprejela slovensko ustavo. Po zmagi v vojni za Slovenijo, sprejetju ustave ter začetku intenzivnega procesa mednarodnega priznavanja Slovenije 30. decem-

Maj 1991, odstranjena rdeča zvezda, simbol jugoslovanske države (Foto: Tone Stojko)

bra 1991 je prišlo do razhoda Demosa.

Vendar je nesporno, da je bil Demos osrednji akter oblikovanja splošnega narodnega soglasja o osamosvojitvi in demokratizaciji Slovenije ter odločilni politični instrument njune uresničitve. Demos je združeval opozicijske demokratične sile v slovenski družbi v začetnem obdobju demokratičnega prehoda, ko je odigral vlogo osrednjega in odločilnega akterja družbenih in političnih sprememb. V obdobju liberalizacije in tranzicije je bilo veliko političnih asociacij in novih družbenih gibanj, nevladnih organizacij, medijev, izpostavljenih posameznikov, dogodkov in procesov, ki so oblikovali družbeni, politični in kulturni kontekst, v katerem so se odvijali kompleksni procesi osamosvojitvenega procesa in demokratičnega prehoda. Večji del teh energij se je združil v Demosu, ki je imel dovolj politične volje in moči, ki je izhajala iz nesporne legitimnosti v tedanjem slovenskem političnem trenutku, da je odločilno vplival na ustvarjenje širokega soglasja za demokratizacijo in osamosvojitev. Demos ni bil le odločilni dejavnik pri oblikovanju temeljnega soglasja za ključne modernizacijske procese, ampak je bil po prvih demokratičnih volitvah tudi najmočnejši politični akter zakonodajne in izvršne oblasti. Določeno vlogo v procesu demokratizacije in osamosvojitve so odigrali tudi nekateri posamezniki iz t. i. družbenopolitičnih organizacij.

Obravnavano obdobje je odločilno za razumevanje vloge in pomena Demosa v obdobju demokratičnega prehoda oziroma strukturnih reform, kakor tudi drugih procesov (uveljavljanja kulture spoštovanja človekovih pravic in svobo-

ščin, osamosvajanja civilne družbe, naroda in države). V tem času so bile splošne družbene spremembe izjemno razgibane, saj so bili dani nastavki za demokratizacijo ne le politike, temveč družbe kot celote, se pravi vseh njenih podsistemov. Kljub vsemu pa so bile največje spremembe na področju politike, kjer je stara politična elita izgubljala oblast, nova pa se je vse bolj uveljavljala kot pobudnica in ustvarjalka slovenske politične pomladi.

Celovita in sistematična raziskava oblikovanja, delovanja, vloge in pomena Demosa ter njegovega vpliva na nacionalno emancipacijo in demokratično tranzicijo ne prispeva zgolj k razumevanju slovenskega političnega prostora v začetnem obdobju demokratizacije, pač pa lahko poglobi razumevanje sedanjega razmerja političnih sil in politične podobe slovenskega prostora.

Knjiga o Demosu prinaša med nas nova dejstva in nova spoznanja, kar je temeljna naloga zgodovinskega spomina. Kot je dejal zgodovinar Marc Bloch, je preteklost danost, ki je nič več ne bo spremenilo, poznavanje preteklosti pa se razvija in se nenehno spreminja in dopolnjuje.[1] In v tem smislu je knjiga o Demosu dragocen prispevek k spoznavanju zgodovinske resnice**.**

[1] Marc Bloch, *Apologija zgodovine ali zgodovinarjev poklic*: *s predgovorom Jacquesa Le Goffa* (Ljubljana: ISH, 1996), 79.

13.

Sklepne misli

Družili so jih isti cilji, interesi, vrednote in pričakovanja

PRIČUJOČE delo izhaja skoraj četrt stoletja po nastanku Demosa, brez katerega bi se kolo novejše slovenske zgodovine bržkone zavrtelo drugače. Izhaja pa tudi v času, ko je zgodovinska oddaljenost od teh prelomnih procesov dovolj velika, da lahko vsestransko, interdisciplinarno in na podlagi raznovrstnih virov objektivno preučimo dogajanje, ki v slovenski znanosti še ni bilo deležno dovolj velike pozornosti. Bolj je odmevno v politični publicistiki in v dnevni politiki. A če ni celovite znanstvene osvetlitve dogajanja, so verjetnejša manipulativna zgodovinska tolmačenja. Naloga vsakršne znanstvene analize je, da se dokoplje do (znanstvene) resnice. V tem delu dokazujemo eno od njih, in sicer, da je bil prav Demos glavni akter demokratizacijskih in osamosvojitvenih procesov v Sloveniji.

Številni prelomni dogodki in procesi obravnavanega obdobja so v knjigi analizirani v jasnem teoretičnem in pojmovnem okviru. Povzeti so številni teoretični pristopi proučevanja naroda in nacionalizma, prav tako je v knjigi obsežno poglavje o glavnih konceptih demokracije in demokratizacije. Med drugim je uporabljena Huntingtonova razdelitev osrednjih faz demokratizacije; te so liberalizacija, tranzicija in konsolidirana demokracija. Iz tega izhaja, da je Demosovo obdobje zamejeno med liberalizacijo in začetno fazo tranzicije. Analizo delovanja akterjev je mogoče navezati na določanje načina slovenskega demokratičnega prehoda. Po Huntingtonu in Linzu obstajajo trije glavni tipi prehoda: transformacija, ki predpostavlja, da spremembe vodi stara elita; zamenjava (ruptura pomeni, da je akter sprememb nova elita); tretji tip (ang. transplacement) predpostavlja sodelovanje

obeh elit pri prehodu iz totalitarnega v demokratični režim.

Na podlagi analize primarnih zgodovinskih virov o dejanskem dogajanju v obravnavanem obdobju, analize vsebine programskih dokumentov in analize usmerjenih intervjujev z anketo teze o čisti transformaciji v slovenskem primeru ni mogoče potrditi, saj bi bilo to navzkriž z zgodovinskimi dejstvi. Stara elita v obravnavanem obdobju ni bila enakovredna pobudnica, niti ni bila pobudnica najtemeljitejših reform, ki so pogoj za prelom. Po drugi strani pa tudi zmanjka argumentov za potrditev preloma.

Stvarnost je navadno bolj zapletena kot so čisti teoretični koncepti. To velja tudi za analizo delovanja političnih akterjev slovenskega demokratičnega prehoda. Na demokratizacijske procese so, seveda z različno močjo, učinkovali mnogi subjekti, novi civilno-družbeni, katerih jedro je kasneje predstavljala demokratična opozicija, deloma pa stari, zlasti njihov liberalnejši del znotraj družbenopolitičnih organizacij. Prve reformne procese je – sicer pod pritiskom nove politične javnosti – izvajala še stara nomenklatura (ustavne spremembe septembra 1989 in prvo spremenjeno volilno zakonodajo konec 1989), po prevzemu oblasti na prvih demokratičnih volitvah pa je temeljite reforme, ki so spremenile značaj sistema (iz nedemokratičnega v demokratičnega) vodila in izvajala Demosova oblast. Razen redkih izjem izrazitega pakta (sodelovanja) med obema elitama, ki bi označeval način prehoda v Sloveniji, ni bilo. Nasprotno, v mnogih primerih je stara elita delovala zaviralno. V primeru razoroževanja slovenskih oboroženih sil v okviru Teritorialne obrambe pa najnovejši dokumenti dokazujejo svojevrstno kolaboracijo z jugoslovansko vojaško in politično oblastjo. Vsekakor stare komunistične nomenklature ni mogoče označiti za dejavnika demokratičnega preloma.

Z razvojnega vidika lahko opredelimo slovenski prehod s pojmom transplacement, ki predpostavlja, da so bile reforme sprejete pod staro in pod novo politično oblastjo. Vendar je oznako transplacement potrebno razumeti pogojno, saj je jasno, da je bil delež za modernizacijo družbenih in političnih struktur pri novih političnih silah bistveno večji. Celo več: stara nomenklatura je zavirala spremembe, saj so ogrožale njen položaj. Zato je sprejela predvsem tiste, ki so bile sicer nujne, a jih je morala dovoliti zaradi javnega pritiska. Zadostne reforme je sprejela in izvajala šele nova demokratična oblast.

Ni pa mogoče tudi trditi, da je nova opozicija "za skupno mizo" z vladajočo Zvezo komunistov institucionalno sodelovala pri reformnih prizadevanjih. T. i. Smoletova okrogla miza, ki naj bi pomenila nekakšen pakt med staro in novo elito in gladek prehod v demokracijo, kot model, ki je uspel na Poljskem, Češkoslovaškem in Madžarskem, v Sloveniji ni uspela. Trajala je le nekaj tednov.

Pravi prelom predstavljajo šele prve demokratične volitve 1990. Stara elita je do takrat sprejela nekatere reforme, ki pa tudi niso bile rezultat "okrogle mize", kot v nekaterih drugih tranzicijskih državah. Bile so rezultat pritiska nastajajoče slo-

venske demokratične javnosti. Ko pa je demokratična opozicija prišla na oblast in začela s temeljitimi reformami, stara politična elita, ki je bila poslej v politični opoziciji pri njih ni konstruktivno sodelovala Se pravi, da o paktu v obliki "okrogle mize" ni mogoče govoriti na nobeni stopnji demokratizacije in osamosvajanja. Delni izjemi sta plebiscit in vojna za Slovenijo, pa še tam je šlo bolj za tehnično sodelovanje v sklepni fazah obeh dogodkov.

Ob plebiscitu je prišlo do sodelovanja med Demosom in opozicijo v času izvedbe, medtem ko je na začetku, ob prvem sprejemanju zakona, stara elita nasprotovala. Vse bolj se je namreč zastavljalo vprašanje, ali naj bo osamosvojitev dejanska, z vsemi prerogativami države, vključno z lastnimi oboroženimi silami, ali pa le navidezna, t. i. operetna osamosvojitev. Ta nasprotja so se najbolj odrazila ob sprejemanju potrebne zakonodaje v republiški skupščini. Ključne odločitve v takratnem parlamentu so bile marca in aprila 1991 sprejete izključno z glasovi Demosovih poslancev. To so bili zlasti Zakon o proračunu – obrambni del, Zakon o obrambi in Zakon o vojaški dolžnosti. Vidni člani opozicije so takrat temu nasprotovali tudi v javnosti. Tudi izsledki objavljene ankete jasno kažejo, da je bila nova opozicija nekonstruktivna.

Čiste rupture (preloma) v Sloveniji ni bilo, ker je stara elita izvedla nekatere za nadaljnjo demokratizacijo nujne reforme, pa tudi zaradi tega ne, ker se je v Sloveniji, gledano v celoti, v različnih družbenih podsistemih zamenjal premajhen del elit. Za rupturo bi moral biti izpolnjen osnovni pogoj, to je ustrezna cirkulacija in rotacija elit, kar sicer ne pomeni radikalne zamenjave vseh vodilnih, ampak tolikšno, da demokratične spremembe ne bi bile ogrožene. Stari kadri seveda niso imeli interesa za spremembe. Nova elita je zasedla v glavnem le izpostavljene politične funkcije, v družbenih podsistemih pa je skoraj ni bilo.

V Sloveniji se je torej na prelomu devetdesetih uveljavljala nova demokratična politična kultura. Bilo je splošno sprejeto, da je bil stari sistem nedemokratičen, totalitaren in da so se Slovenci odločili za novo družbeno ureditev.

Toda slovenska pomlad ni predstavljala le gibanja za demokracijo, ampak tudi za nacionalno emancipacijo. Proti koncu osemdesetih so Slovenci vse bolj verjeli v možnost popolne samostojnosti, v oblikovanje lastne države. Temeljit miselni in konceptualni prelom se ni kazal le v javnem razpoloženju, ampak tudi na intelektualni sceni. Zaton do tedaj prevladujoče marksistične razlage naroda in nacionalnega je dokončno potrdil novi nacionalni program, oblikovan v 57. številki *Nove revije.* Postal je sestavni del političnega programa porajajoče se opozicije in kasneje ena od Demosovih ključnih prioritet.

Za celovito razumevanje vloge in pomena posameznih političnih akterjev, kakršen je bil konec osemdesetih in v začetku devetdesetih Demos, je potrebno dobro poznati zgodovinske okoliščine. Dejstvo je, da pomembni procesi v osemdesetih in devetdesetih letih niso vzniknili sami od sebe, ampak imajo globoke

družbene razloge. Poleg tega je socializem doživljal krizo, vladajoči komunisti pa niso uživali javne podpore. Legitimnost, ki so jo v začetku še utemeljevali na t. i. pridobitvah narodnoosvobodilne vojne, ni več zadoščala. Ljudje so preprosto hoteli demokratične volitve.

Kriza, ki jo je porajal neučinkovit gospodarski sistem, se je raztezala na vsa področja. Poleg tega so v ospredje vse bolj prihajale nerešene težave v odnosih med jugoslovanskimi narodi v federaciji in zelo jasne namere največjega naroda, da utrdi centralizem in unitarizem. Osebni standard se je zniževal, socialna negotovost je bila vse večja. Ko je režim uveljavljal represijo, se je krepila zavest o spoštovanju pravic in svoboščin posameznika. Participativna kultura se je krepila, ljudje so kazali pripravljenost, da za spremembe tudi nekaj naredijo, čeprav se izpostavijo tveganju. Vse to je vlivalo novo energijo novim političnih organizacijam, ki so kmalu prevzemale pobudo tako pri prizadevanjih za demokratizacijo slovenske družbe, kakor tudi za krepitev suverenosti Slovenije.

Pomemben dejavnik sprememb so bile tudi širše mednarodne razmere. Sredi osemdesetih je šef sovjetske komunistične partije Mihail Gorbačov začel z reformami, ki so sproščale razmere v tedaj največjem svetovnem imperiju. Konec osemdesetih let sta z ameriškim predsednikom Georgom Bushem st. na Malti objavila konec hladne vojne in podprla demokratične procese v Evropi. Na Poljskem je na svobodnih volitvah junija 1989 zmagala Solidarnost, novembra je vzhodnonemška vlada odprla mejo in berlinski zid je padel, čemur je sledila združitev obeh Nemčij. Sovjetske čete so začele zapuščati države članice Varšavskega pakta, ki je bil kmalu tudi razpuščen.

Vsi ti mednarodni dogodki, ki so napovedovali konec komunizma, razpad njegovih imperijev in zmago demokracije, so zagotovo imeli določen vpliv na politično klimo tudi v Sloveniji. Vsekakor pa slovenski projekt demokratizacije, še manj pa osamosvojitve, ni bil uvožen, ni bil načrtovan in izpeljan s pomočjo tujine. Nasprotno, ključni mednarodni dejavniki so bili sicer zadovoljni z demokratizacijskimi procesi v Sloveniji, nikakor pa z osamosvojitvenimi težnjami. Slovenci smo bili pri vsem tem bolj ali manj sami in na svojo stran smo le težko pridobivali pomembne mednarodne zaveznike.

Slovenski primer je v mnogih pogledih podoben nekaterim drugim, a ima nekaj posebnosti. Prva je zagotovo ta, da so novonastajajoče politične elite konec osemdesetih imele pri nas neprimerno večjo podporo nastajajoče demokratične javnosti kot nove politične elite v večini drugih držav. Slovenska civilna družba je bila živa, razvejana, pestra, ni se na primer omejila le na sindikalistično gibanje. Bila je neprestano dejavna in ne le ob redkih priložnostih. Poleg tega se je takrat zdelo, da je demokratična kultura v Sloveniji zelo visoka. Pomemben del nove politične javnosti je izšel iz kulturniških vrst, ki so uživale velik ugled. Ni čudno, da se je prav v tem krogu oblikoval nov predlog ustave, ki je v javnosti veljal kot Demosov.

Sočasno s tem se je močno razmahnilo delovanje ostalega dela civilne družbe. Nastajala so nova omrežja, nova družbena gibanja in druge nevladne organizacije, neodvisni mediji in naposled močna politična gibanja, ki so zavračala staro in zahtevala spremembe. Ko je stara oblast uporabila represijo, kot na primer v primeru t. i. četverice, se je hitro oblikoval Odbor za varstvo človekovih pravic, ki je prerasel v množično gibanje za zaščito človekovih pravic in slovenskega jezika.

Vsi ti procesi liberalizacije so soustvarjali tudi politično okolje, v katerem je začela nastajati politična opozicija. Najprej je bila leta 1988 ustanovljena stanovska Slovenska kmečka zveza, nato pa leta 1989 še Slovenska demokratična zveza, Socialdemokratska zveza Slovenije, Slovensko krščansko socialno gibanje, Zeleni Slovenije, Slovenska obrtniška stranka, Slovenska obrtniško-podjetniška stranka in Sivi panterji.

Pomembno programsko vlogo pri modernizaciji slovenskega političnega prostora ima Majniška deklaracija, ki je povzela zahteve nastajajoče opozicije o samostojni državi slovenskega naroda, samostojnem odločanju o meddržavnih povezavah, spoštovanju človekovih pravic in svoboščin, uveljavitvi demokracije in političnega pluralizma ter družbeni ureditvi, ki bo zagotavljala duhovno in gmotno blaginjo. Jože Pučnik je ocenjeval Majniško deklaracijo kot mejnik na slovenski poti iz enoumja v demokracijo. Odmevi na Majniško deklaracijo so bili siloviti, oblast so vznemirili zlasti protikomunistični toni in ocene nekaterih novih politikov, da slovensko vodstvo ni legitimno in ne obvladuje razmer. Nasproti Majniški deklaraciji je stara elita pripravila svojo, t. i. Temeljno listino, ki je še vedno pristajala na jugoslovanski državni okvir in samoupravni socializem. Tako sta se konec osemdesetih let, tik pred nastankom Demosa, izoblikovala dva konsistentna in nezdružljiva narodnopolitična programa, ki sta dobro simbolizirala politično polarizacijo v Sloveniji. Nove, alternativne "zveze" so se začele povezovati v pričakovanju demokratičnih volitev in soočenja s skupino družbenopolitičnih organizacij z Zvezo komunistov na čelu.

Pri združevanju opozicijskih sil je obveljala formula "3 plus 1": Slovenska demokratična zveza, Slovenska socialdemokratska zveza in Slovenski krščanski demokrati, Slovenska kmečka zveza pa je podpirala Demosov program. Takrat je Pučnik sporočil, da je namen Demosa prevzeti odgovornost za slovensko državo. Kmalu zatem so objavili program, ki je na prvih demokratičnih volitvah po 2. svetovni vojni v Sloveniji postal zmagovit. V vlado, ki so jo sestavili iz svojih najvidnejših predstavnikov, so povabili tudi nekatere predstavnike stare politične nomenklature.

Demos je v svojih glavnih namerah uspel, kljub temu, da ga niso ustrezno obravnavali mediji, ni imel ustrezne zaslombe v gospodarstvu, pa tudi ne v državni upravi in ne v represivnih organih oblasti, razen v slovenski vojski in do neke mere v policiji. Kljub temu je uresničil glavne cilje, za uspešno izpeljano tranzicijo oziroma bolj popolno in utrjeno demokratizacijo pa mu je zmanjkalo tako

časa kot politične moči. Proces uvedbe demokracije, kot drugi od Demosovih ciljev, je bil uresničen v institucionalnem smislu, z vzpostavitvijo temeljnih demokratičnih struktur. Istočasno pa je bil Demos ključni dejavnik ne le pri oblikovanju splošnega soglasja o nujnosti osamosvojitve slovenskega naroda, ki se izraža v visokem rezultatu slovenskega plebiscita 23. decembra 1990, ampak je bil tudi glavni akter in instrument nacionalne osamosvojitve, obrambe slovenske samostojnosti v vojni za Slovenijo ter mednarodnega priznanja.

Demos so seveda sestavljali ljudje, ki so jih družili isti cilji, interesi, vrednote in pričakovanja. V vodstvu te sicer precej pluralne skupnosti z ohlapno organizacijo so bili nekateri pogumni posamezniki, ki so s svojim zgledom, držo in idejami držali organizacijo skupaj in vlekli voz naprej. Med njimi so bili voditelji Demosovih strank, pa tudi mnogi drugi. Toda anketa med nosilci Demosove politike je pokazala, da je bil Jože Pučnik najpomembnejši posameznik v Demosu. S svojo karizmo je močno vplival na življenje in delo Demosa in s tem tudi na rojevanje samostojne in demokratične Slovenije.

Danes, četrt stoletja po nastanku politične opozicije, je država v hudi krizi. Ugotavljamo, da ni uspešno izpeljala procesa demokratičnega prehoda, ki se je začel z zmago Demosa na prvih povojnih demokratičnih volitvah aprila 1990. Niti dejstvo, da je Slovenija medtem postala članica Evropske unije in evro skupine, in da je morala sprejeti pravila obeh skupnosti, ni kaj dosti pomagalo, da bi utrdili vladavino prava, stabilnost in demokratičnost političnega sistema, učinkovitost in pravičnost delovanja pravosodnega sistema, da bi uravnotežili medijski sistem in vzpostavili konkurenčnost slovenskega gospodarstva in bančništva, ki sta še vedno obremenjena z državno lastnino, s plodnim poljem za delovanje različnih monopolov.